

Birgitta Theander

Hänförande hus. Hemmet i 1900-talets flicklitteratur

Göteborg/Stockholm: Makadam, 2022, 380 s.

I tre omfångsrika verk har Birgitta Theander gått på djupet med 1900-talets flickböcker, först i avhandlingen *Älskad och förnekad. Flickboken i Sverige 1945–65* (2006) och sedan i den tidsmässigt vidgade och tematiskt inriktade *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65* (2017). I den senaste studien, *Hänförande hus. Hemmet i 1900-talets flicklitteratur* (2022), riktas sökarljuset mot ett område som i högre grad än det föregående förknippas med just flickor och flickböcker: hus och hem. Framsidan pryds av Helga Henschens omslag till Claques *Pojken en trappa upp* (1961). Ett stort turkosfärgat hus med torn dominerar bilden, och i nedre högra hörnet syns en flicka med röd lysröd scarf och blicken drömsk, sneglände åt sidan. Enligt Theander drömmar dock protagonisterna i 1900-talets flickböcker vanligen inte sig bort från hemmet, utan är mer upptagna med vad som sker under husets tak, inte minst i fråga om inredning och estetik. Genom att uppmärksamma vad som händer inomhus och i hemmens absoluta närhet, avser Theander att avvisa dominerande synsätt på flickboken. Hon går kraftfullt i polemik med Perry Nodelmans och andra barnlitteraturforskarens uppfattning att hemmet i barn- och ungdomslitteraturen generellt är kopplat till begränsningar, tristess och repression, medan frihet, äventyr och självrespekt står att finna i omvärlden.

Studien är i likhet med Theanders tidigare arbeten empiriskt orienterad, koncentrerad på litteraturen med enstaka utvecklingar till den samtid och de olika politiska och ideologiska sammanhang den förhåller sig till då böckerna först utgavs i original eller när de i översättning anträdde den svenska bokmarknaden. Flickböcker definieras här som litteratur som ”av sin samtid betraktades som särskilt lämpad för flickor” (s. 15.); mer precist romaner där huvudpersonen är flicka och tolv år eller äldre. Gränsdragningsproblematik och genre teori diskuteras mer ingående i de båda föregående studierna av flickböcker; i *Hänförande hus* läggs sådana diskussioner åt sidan till förmån för en fortsatt äreräddning av den länge lågt ansedda men av många läsare älskade flickboken. Det digra materialet utgörs av flickböcker från 1900 till 1965 utgivna i Sverige, inalles inte mindre än 1729 titlar. Bokomslag, förlagsrecensioner, annonser och recensioner har använts i insamlingsarbetet. Bland flickböckerna ingår såväl berättelser av Astrid Lindgren som Kitty-mysterier, amerikanska klassiker, romantik och kollektivromaner. Bilder återges i färg, men kommenteras i begränsad mån: tonvikten ligger på texten. Sammantaget är det ett enormt och högst heterogent material, i tid, rum och i fråga om genre som behandlas under paraplyet flickböcker. Därtill diskuteras i viss mån även flickskildringar som inte kvalar in i den mer strikta definitionen, såsom barnböcker, vuxenromaner och självbiografier. Dessutom ingår ett hundratal pojkbokstitlar som valts ut genom tre tidsavgränsade nedslag, omfattande hela utgivningen under åren 1912, 1932 och 1952. De sistnämnda relateras till då de bedöms aktualisera

specifika aspekter av huvudtematiken. Studien får därmed en komparativ ansats, där flickböcker relateras till pojkböcker. Detta inslag finner jag tyvärr alltför begränsat för att tillföra något väsentligt. Omdömena om pojkböcker är övergripande, med få eller inga exempel för att styrka de påståenden som görs.

Alla 1729 flickbokstitlar och alla tre årgångarna pojkböcker ska enligt författaren ha lästs och analyserats. I själva verket behandlas dock endast ett mindre urval i boken. De titlar som berörs mer ingående är de i vilka hus och hem har en framträdande position i *berättelsen*, och där ämnet anses behandlas på särskilt intressanta sätt. Vad som mer specifikt avses med det senare framgår inte; om titlarna bedöms visa på dominerande mönster eller i något avseende sticker ut. Av resultatet att döma verkar det vara fråga om både och.

Medan hus avser konkreta byggnader, är hem ett mer abstrakt begrepp. Inledningsvis klargörs att tyngdpunkten ligger på framställningen av huset/bostaden i syfte att göra genomlysningen av de fiktiva hemmen hanterbar. Hus behandlas alltså som en representation av hem; det som i första hand ska undersökas. Samtidigt poängteras att analyserna inte omfattar ”nationalitet, etnicitet eller liknande”, utan begränsar sig till gestaltningen av ”den fysiska plats där man permanent eller mer tillfälligt bor, äter, sover och omger sig med sina ägodelar” (s. 14–15).

Hemligheter, visar Theander, döljer sig därinne, ofta på vindsvåningar och i lönngångar. Och med hjälp av tapeter och möbler omformar karaktärerna husen till hem. I dockskåpen ges kreativiteten fritt utlopp, och dessa miniatyrhus används som i ett slags förövningar till det hemskapande som skildras i bokens nästföljande kapitel. Undersökningen består av två huvuddelar varav den ena uppehåller sig vid huset som helhet ur olika aspekter, medan den andra analyserar framställningar av ”Huset bit för bit”, det vill säga med sikte på dörrar, tapeter, fönster, verandor och så vidare för att avsluta med avsnitt om ”Själen” där husens symboliska innebörder, dess karaktär och väsen, studeras.

När Rita Liljeströms klassiska karaktärisering av flick- respektive pojkböcker från 1962 i avslutningskapitlet avfärdas som felaktig, ges intrycket att inget har hänt med synen på flickböcker sedan dess. Inte minst Theanders egen forskning har emellertid bidragit till att nyansera bilden och till att den nedsättande tonen klingat av. Och i följd då denna bok utkom, publicerade samma förlag även Helen Ehriander och Corina Löwes antologi *Flickboken och flickors läsning. Flickskapande nu och då* (2022), ett verk som därmed faller utanför Theanders undersökning. Då tidigare forskning inte aktualiseras separat är det inte helt lätt att få en överblick på vad som gjorts på området. När jag bitvis saknar någon referens kan den ibland återfinnas i Theanders tidigare arbeten. Inte desto mindre hade det varit givande att i den nya studien anknyta exempelvis till Charlotta Ödmans undersökning av Lottaböckerna, då flera titlar ur serien behandlas och läsarna har mycket gemensamt.

Theanders text är flödig, med många ingående handlingsreferat och läsningar solidariska med de unga, kvinnliga protagonisterna. Framställningen spänner mellan pregnanta iakttagelser, långa refererat och ibland lika långtgående slutsatser. Theander drar sig inte för att sticka ut hakan och gå i polemik med tidigare forskning. Till exempel ifrågasätts det narrativa mönster som enligt flera barnlitteraturforskare präglar barnlitteratur i stort: *home-away-home*. ”I själva verket misstänker jag att mönstret aldrig varit särskilt vanligt”, skriver Theander sturskt (s. 144). Därpå redogörs för

resultatet av en egen kvantitativ analys av strukturens frekvens i flickböckerna. Så avvisas föreställningen om hemmet som startpunkt och mål: "[I] flicklitteraturen är hemmet ofta något helt annat. Hus och hem kan betyda handling, förändring och spänning" (s. 145). Återkommande i denna och författarens tidigare studier används procentsatser för att styrka argumentationen. Nog kan det finnas förtjänster med att tillämpa kvantitativa metoder på en så omfattande corpus som här, men för att det ska fungera behövs transparens. Hur dessa analyser genomförts redogörs inte nämnvärt för, utöver att en strikt och en mindre strikt tolkning uppges ha använts – dels skildringar av protagonistens "faktiska" hemvändanden, dels drömda eller planerade sådana. Detta väcker frågor: Förstås hem som motiv eller tema, det vill säga i form av en fysisk plats eller mer bildligt? Om det senare är fallet, måste då äventyret innebära en fysisk förflyttning eller kan mönstret fylla en funktion i mer överförd bemärkelse? Inte desto mindre lyckas Theander genom att dröja vid framställningar av just hus och hem visa på bredden av aktiviteter som äger rum under takåsarna. Detta framgår dock redan tydligt genom de många exempel som behandlas kvalitativt.

Nog anas också en komplexitet i relation till den omvärld och det samhälle som direkt eller indirekt präglar skildringarna av hemmets sfär. Hem är ett begrepp inflett i ideologiska och politiska tankegångar. Analyserna går dock sällan i närkamp med sådana aspekter av litteraturen, mer än för att värja sig mot dem. Emellanåt påtalas hur omvärlden letar sig in i de privata hemmen; flera exempel på flickböcker som gestaltar hur det privata hemmet öppnas för främmande människor på flykt från krigshärdar tas upp. Klassöverskridanden och förändrade maktbalanser nämns, om än mest i förbifarten. Att apotekarfadern i danska Eva Dam-Thomsens *Annasof* från 1924 inte hjälper dottern med hushållet när modern dött uppmärksammas, varpå några exempel på manliga litterära karaktärer som faktiskt deltar i hushållsarbete nämns som motvikt. Men i grunden vänder sig Theander mot idén att flickböckernas fokus på hus och hem(-inredning) skulle ha något med maktstrukturer att göra, och tar avstånd från genusorienterad flickforskning – den anses sakna betydelse för förståelsen av detta äldre material. I stället poängteras det lustfyllda, glädjen och äventyret i flickboken. Så betonas också flickors och kvinnors starka ställning i hemmiljön – exempelvis på Grönkulla: "Att tala om patriarkat i samband med Lucy Maud Montgomerys böcker är att tolka dem genom ett modernt feministiskt mönster som inte är relevant" (s. 179). Denna hållning, där andra läsningar än den egna brytsk avspisas genomsyrras framställningen. Att kritiska synpunkter inte uttrycks explicit i den litterära texten och att flickkaraktärerna porträtteras som gladlynta, tas som intäkt för att patriarkala strukturer inte återskapas i flickboken. Med en gliring åt genusinriktade litteraturstudier hävdas att det "var personligheten, inte könet eller 'flickskapet', som de provade ut på sina rum" och att "1900-talets flickboksprotagonister [fann] det enklare att acceptera sitt kvinnliga kön" (s. 279) jämfört med 2000-talets litterära flickkaraktärer. Theander antyder så att "kvinnorollen" var rymligare i de äldre flickböckerna jämfört med nyare skildringar, där protagonisterna, enligt den forskning som relateras till, inte bara tampas med begränsade könsnormer utan med sin identitet som flicka. Att det åtminstone i forskningssammanhang daterade ordet "könsroll" återkommande används är i linje med en förståelse av kön som något i grunden oproblematiskt och lätt identifierat. Framställningen av flickbokens protagonister såsom glada och nöjda får på ett, enligt mitt omdöme, väl naivt sätt ligga till grund för långtgående slutsatser

om flickors frigjordhet inom och utanför litteraturen. Om dessa romanpersoner ter sig obekymrade över kön och identitet jämfört med nutida flickkaraktärer bör det, menar jag, snarare förstås i relation till sådant som genrekonventioner, historiska sammanhang och könsdiskurser än som tecken på att könsnormerna överlag blivit snävare.

Avslutningsvis konstateras att hemmet oftast får en positiv innebörd i flickböckerna. Theander delar här, med utgångspunkt i psykologen Jean Baker Millers studie *En kvinnopsykologi* (1980), in makt i två kategorier: makt över andra respektive makt i termer av självbestämmande och självutveckling. Att modellen har sina svagheter medges, men likväl bedöms den som lämpad för att strukturera resultatet av de litterära analyserna. När det gäller den förstnämnda kategorin exemplifieras den med flickkaraktärer som övertar hushållsansvaret efter att modern dött eller avvikit, men också heminredning nämns. När det gäller den andra typen av makt, kopplad till individuell frihet, nämns kunskaper i sådant som sömnad, matlagning och – återigen – heminredning. Fast, påpekar Theander, karaktärerna tränas dessutom i konfliktlösning och i att visa omsorg, vilket även rustar dem för livet utanför det egna hemmet. Hemmets trygghet ställs inte i motsats till flickornas äventyr i flickboken, utan skildras som en grundförutsättning för att de ska kunna ge sig ut. Även vad gäller frihet uppvärderas traditionellt feminina sysslor – att ägna sig åt sitt utseende, tänka på sin älskade eller dekorera huset. Detta flickbokens vurmande för heminredning antas böttna i ett genuint intresse från författarnas sida: ”Antingen dessa fiktiva hem var inspirerade av verkligheten eller frambringade ur ett önsketänkande, så visar de att deras författarinnor betraktade hemmen som en möjligheternas plats” (s. 340). Att läsa litteratur som avtryck av författarens värderingar är vanskligt och lösgör den från andra sammanhang. Och ideologi är som bekant mest verksam när vi inte märker av den. Mot bakgrund av det hade jag gärna sett att denna drivna studie inte så resolut stängt dörren för kritiska perspektiv.

När Theander skriver ”Jag ska berätta om två flickromaner” (s. 277), är det i linje med bokens raka tilltal och otvivelaktiga engagemang. Formuleringen visar samtidigt på en tendens att utmåla den egna läsningen som den enda möjliga eller i varje fall rimliga. Det är synd, för detta massiva arbete saknar inte förtjänster. Med hus och hem i fokus breddas och nyanseras bilden av en mångfacetterad litteratur som spänner över genrer, tid och rum, men alltjämt rymts i beteckningen flickböcker.

Kristina Hermansson